

Republika proti Benjaminu Kličkovi, Benjamin Klička proti republice?

Světónázorová struktura trilogie *Na vinici Páně*
a druhorepubliková cenzura
Lukáš Borovička

Nakladatel Václav Poláček zmínil ve svých vzpomínkách na fungování cenzury v letech 1938–1945 román Benjaminu Kličky *Na vinici Páně*¹ jako příznačný případ knihy zabavené za druhé republiky. K okolnostem konfiskace uvedl, že zatímco za „blaženého stavu“ první republiky mohl občan či úřad podat své námitky proti určité knize u státního zástupce, který daný titul buď zabavil, nebo ne, v druhé republice se podle něj sice nadále postupovalo „podle zákona“, ale politická změna s sebou přinesla „jiné názory, než na jaké jsme byli zvyklí“.²

V případové studii se pokusíme konfrontovat světónázorovou strukturu Kličkova románu (respektive celé románové trilogie, již byl součástí) s okolnostmi konfiskace knihy v prosinci 1938.³ První dva díly Kličkovy trilogie vyšly na přelomu dvacátých a třicátých let.⁴ Tehdy nevyvolaly žádnou reakci cenzury, zatímco společné vydání doplněné o nově dokončený poslední díl bylo nedlouho po začátku druhé republiky zakázáno. Případ Kličkova díla tak vypovídá i o rozdílech mezi kritérii literární cenzury za první a druhé republiky.

Oběť hospodářského nacionalismu?

Když Poláček psal o „jiných názorech“, než na jaké byl on a s ním i další aktéři v rámci literárního pole v období první republiky zvyklí, měl na mysli ideje, které jemu osobně nekonvenovaly. Klíčovou roli v jeho argumentaci související s konfiskací Kličkova díla sehrávalo implicitní odmítnutí druhorepublikového hospodářského nacionalismu.⁵ Poláček s odvoláním na článek Jaroslava Kuncce tvrdí, že Kličkova kniha byla zabavena na základě „udání jakéhosi Podpěry v *Národní politice* pro záměrný útok na typ českého podnikatele“.⁶

1) Benjamin Klička: *Na vinici Páně. Román*, Praha, Družstevní práce 1938.

2) Václav Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, in týž (ed.): *Knihy a národ 1939–1945. Rekonstrukce nevydaného pamětního sborníku Svazu českých knihkupců a nakladatelů z roku 1947*, k vyd. připravil Aleš Zach, Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 67–145, zde s. 74.

3) Pro definování pojmu světový názor z literárněhistorické perspektivy a jeho odlišení od pojmů mentalita a ideologie viz Lukáš Borovička: „Otázka světového názoru: Mezi literární vědou a historiografií“, in Lenka Jungmannová (ed.): *Česká literatura rozhraní a okraje. IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky Jiná česká literatura (?)*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Akropolis 2010, s. 51–62.

4) Benjamin Klička: *Jaro generace. Román*, Praha, Družstevní práce 1928; týž: *Jedovatý růst. Román*, Praha, Družstevní práce 1932.

5) Jeho podoby v prostoru českých zemí druhé poloviny 19. století a první poloviny 20. století jsou vyloženy v knize Drahomír Jančík, Eduard Kubů (eds.): *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha, Dokořán 2011.

6) Srov. Jaroslav Kunc: „Vertraulich‘ – Důvěrné. Konfiskace knih za okupace“, *Knihy a čtenáři* 6, 1946, č. 10, s. 148–153. Kuncovo tvrzení nekriticky přejímá rovněž Tomáš Pavlíček: „Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky“, *Literární archiv* 38, 2006, s. 259–290.

Světónázorový střet se tu odehrává i na rovině vlastních jmen, neboť Podpěrovi je odepřeno křestní jméno Otto (které je přitom pod článkem v *Národní politice* rovněž uvedeno). Neurčité zájmeno „jakýsi“ v daném případě odkazuje k nedostatečnému symbolickému kapitálu mluvčího – jeho neschopnosti vyrovnat se nositelům relevantních názorů, zastoupených v Poláčkově textu úplnými jmény. Hospodářský nacionalista Podpěra, který se prozrazuje coby stoupenec daného myšlenkového směru především chápáním ekonomické úspěšnosti a sociální citlivosti podnikatelstva jako výkladní skříně českého národa, je postaven do pozice „udavače“, nikoli partnera v dialogu.

Poláčkově (a zprostředkovaně Kuncově) čtení textu Otto Podpěry *Český podnikatel a česká literatura* je reduktivní. Podpěra se ve svém úvodníku zabýval určitou tendencí (tj. jak napovídá název, způsobem zobrazování soukromého podnikatele v české literatuře), nikoli výhradně Kličkovým románem; ten mu posloužil jako *pars pro toto*. Tvrdil, že prvorepubliková literatura (psal například o blíže nespecifikovaných románech vydaných „brzy po převratě“, jež řadil do kontextu „proletářské literatury“) představovala daný typ čtenáři jako „zjev vysloveně záporný“ a Kličkově dílo v tomto ohledu nebylo žádnou výjimkou. Do kontrastu k tomuto způsobu zobrazení položil jednak prozaický cyklus Julese Romainse *Lidé dobré vůle* (v nakladatelství Fr. Borový vyšlo v letech 1937–1938 celkem devět svazků) a zároveň věru v to, že „česká literatura vytvoří si lepší a pravdivý obraz českého podnikatele“.⁷

Podpěra se ani v nejmenším nezabýval analýzou fikčního světa Kličkova románu (dokonce ani nezmínil jméno postavy, jež v něm onoho podnikatele měla ztělesňovat). Jeho zájem se soustředil na postulování nutnosti souladu mezi literárním zobrazováním a „pravdou“ dokazatelnou v aktuálním světě. Právě proto se ve svém článku vyjádřil třeba k poměru mezi zaměstnanci a zaměstnavateli v průmyslu za první republiky, zejména v době hospodářské krize.

Vůči Podpěrovi článku se v literárním časopise *Lumír* vymezil sám Klička. Všiml si prázdného místa v jeho argumentaci a doplnil jméno fikční postavy (Jan Král), přičemž charakterizoval její roli ve světě románu: „Tohoto politického korupčníka, takto nedbalého úředníka a zrádce vlasti, si obral pan Podpěra za objekt své obhajoby, povýšil ho z flákače zcela nesmyslně na podnikatele.“⁸ Za další Podpěrův lapsus považoval Klička pojetí Romainse jako „vzoru“ pro českého spisovatele, neboť francouzský literát, „kterého ještě letos hostil český národ“, byl „první“, jenž „po Daladierovi a Bonnetovi veřejně a cynicky zradil český národ dříve, než oschl inkoust na mnichovském diktátu!“. A do třetice: Podpěra si při svém horlení pro nový obraz českého podnikatele nevěšil okolnosti, že to byl právě Kličkův román *Do posledního dechu*,⁹ jemuž se v anketě *Lidových novin* o knihu roku dostalo ocenění od významných představitelů českého podnikatelství, mimo jiné Jana Antonína Bati.¹⁰

Tyto omyly byly podle Kličky nevyhnutelným důsledkem toho, že se Podpěra, „nevybíravý žurnalista“ a „člověk exponovaný jen politicky“, osmělil mluvit do věcí kulturních,

7) Otto Podpěra: „Český podnikatel a česká literatura“, *Národní politika* 56, 1938, č. 336, 6. 12., s. 1.

8) Benjamin Klička: „Ne pouze pro domo mea“, *Lumír* 65, 1939, č. 2, s. 110–111, zde s. 110.

9) Benjamin Klička: *Do posledního dechu. Román*, Praha, Družstevní práce 1936.

10) Benjamin Klička: „Ne pouze pro domo mea“, *Lumír* 65, 1939, č. 2, s. 110–111, zde s. 111.

„které odjakživa byly, jsou a musí zůstat vyhrazeny výhradně lidem kultury!“. Přitom *Národní politika* podle něj disponovala kulturním expertem – její dlouholetý kritik František Sekanina publikoval v daném periodiku posudek na román *Na vinici Páně*, a to „tak kladný, ba uznalý, že úvodník pana Podpěry se vedle této vážné kritiky vyjímá jako špatný vtip školákův“.¹¹

S Kličkovým stanoviskem se 17. ledna 1939 na stránkách *Lidových novin* takřka beze zbytku ztotožnil Arne Novák. V té době již bylo známo rozhodnutí krajského soudu trestního v Praze, který na základě návrhu pražského státního zastupitelství ze 17. prosince 1938 rozhodl hned o den později v neveřejném řízení o konfiskaci Kličkova románu. Podle Nováka „zákaz díla obecně překvapil, a bylo opravdu záhadou, jak k němu došlo“, nicméně naznačuje, že Podpěrův názor, třebaže „laický, neodůvodněný a neprůkazný“, k němu mohl přispět.¹² Cílem této studie je především hledání dalších možných důvodů konfiskace.

Klička mezi první a druhou republikou

Kniha *Na vinici Páně* vyšla na samém sklonku první republiky. Ke konfiskaci na základě rozhodnutí státního zástupce došlo 16. prosince 1938 a o dva dny později schválil zabavení soud. V jeho usnesení se dočteme, že šíření knihy bylo zakázáno podle § 14, čl. 5 zákona na ochranu republiky proto, že celým obsahem knihy od první do poslední strany se „veřejně způsobem štvavým hanobí jednak republika, jednak národ tak, že to může snížit vážnost republiky a ohrozit její mezinárodní vztahy“.¹³

Klička-spisovatel se pohyboval v prostoru mezi první a druhou republikou v době mezi dopsáním románu (18. března 1938), napsáním doslovu (31. července 1938), vydáním knihy (září 1938) a její konfiskací (prosinec 1938). Přidejme k tomu ještě dokončení doslovu ke sbírce povídek *Nůž na srdci* (11. října 1938) a podívejme se právě na dva zmíněné doslovy, které nám poskytnou vodítko pro určení Kličkovy světonázorové pozice v rámci dobového literárního pole.

Doslov k románovému cyklu *Na vinici Páně* zahajuje Klička omluvou „čtenářům, kteří čekali na závěr mé trilogie několik let“. Dílo v autorově mysli údajně vyčkávalo na dobu, jež by potvrdila jeho „naděje i obavy také vnější skutečností“ a jež by jeho postavám „dala vnější kulisu“.¹⁴ Zatímco dva roky předtím v interview pro časopis *Panorama* k příležitosti vydání románu *Do posledního dechu* Klička formuloval své pojetí spisovatele jako „seismografu nebo barometru“, jenž tvoří „ze záchvěvů atmosféry, která jen zdánlivě nemá nic společného se zítřkem“ a „předpovídá blížící se časy“,¹⁵ nyní svou vlastní prorockou schopnost deklarativně oslabuje. Souvisí to se zvýšenou mírou referencí k aktuálnímu

11) Klička odkazuje na poměrně stručnou recenzi Františka Sekaniny: „Z nových českých románů“, *Národní politika* 56, 1938, č. 334, 4. 12., s. 18. Sekaninovu charakteristiku Jana Krále jako „bezohledného politického korupčníka“ ve své glose pro *Lumír* přejímá.

12) Arne Novák: „O Kličkovu Vinici Páně“, *Lidové noviny* 47, 1939, č. 29, 17. 1., ranní vyd., s. 7.

13) Státní oblastní archiv v Praze, Krajský (zemský) soud trestní v Praze, kt. 1141, spis Tlž 1167/38.

14) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 533.

15) Benjamin Klička: „Interview“, *Panorama* 14, 1936, č. 9, s. 139. Klička zde vychází z myšlenek F. X. Šaldy, srov. František Xaver Šalda: „O tak zvané nesmrtnosti díla básnického“, in též: *Studie o umění a básnících*, Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 9, ed. Jiří Pistorius, Praha, Melantrich 1948, s. 91–118, zde s. 102–103. Více k interpretaci románu *Do posledního dechu* srov. Lukáš Borovička: „Román jako model života a světa“, in Veronika Veberová, Petr A. Bílek, Vladimír Papoušek, David Skalický (eds.): *Jazyky reprezentace*, sv. 1, Praha, Akropolis 2012, s. 193–220.

světu (nebo „vnější skutečnosti“, řečeno Kličkovým termínem) oproti předchozímu dílu – zatímco děj prózy *Do posledního dechu* se odehrává ve víceméně uzavřeném prostředí dřevařského družstva, model světa románové trilogie *Na vinici Páně* je mnohem širší a je zaplněn celou řadou konkrétních toponym – vedle českých lokalit pokrývá třeba bojiště rakouské nebo španělské občanské války.

Sbližování rozsahu modelovaného světa a světa aktuálního klade v rámci Kličkova světového názoru značné nároky na spisovatele:

Za deset let [tj. za dobu, během níž pracoval na posledním díle trilogie, LB] se dnes zdánlivě vše změnil od základů – je třeba napnouti sluch i zrak a rozehráti všechny skryté lidské instrumenty, abychom z doby vyloudili to neměnné, věčné a opravdově skutečné, co často tak nepochopitelně disharmonuje se zdánlivou, vnější skutečností. Tato vyčerpávající činnost, jež předchází, ale i doprovází tvorbu uměleckou, zbavuje spisovatele často svobody i radosti a ubírá dílu na líbivosti a na oněch jiných vnějších vlastnostech, které soudí vžitá konvence kritická i čtenářská.¹⁶

Popisovanou činností se spisovatel dobírá „pravd“ – podobně jako se v Kličkových románech takových pravd dobírají některé fikční postavy. Zajímavá je v této souvislosti zmínka o postavě Viktora Holda, protagonisty románu *Do posledního dechu*, kterou Klička učinil v rozhovoru pro *Panoramu*, když položil „pravdu“ do kontrastu s utopii, ideologií nebo idylou:

Můj hrdina tu pravdu vykopal jako drahocennou žílu vlastního života ve svých čtyřiatřiceti letech. Proto není nic utopického ani v jeho snažení o rozvoj družstva, kterému dal s jinými zdravé základy. Žádná ideologie neohrožuje jeho mravenčí práci. [...] Ne, nedejte si namluvit, že jde o idylu!¹⁷

O jakou pravdu se v daném případě jedná?

Můj román vyjadřuje víru v člověka. Oslavuje novodobého muže, který se vymanil a povznesl silou ducha i vůle nad chlební a jiné otázky svého soukromí a slouží celku, jemuž byl osudem přidělen. Slouží družstvu lidí, s nimiž pracuje a bojuje za lepší zítřky lidského rodu. Zváží situaci světa, poučiv se bohatou životní skutečností, dobral se nevykořenitelného přesvědčení, že pozemské štěstí člověka se vykupuje prací; že štěstí člověčenstva na této zemi je budováno rozmnožováním duchovních i hmotných hodnot, ne sestavováno z trosek hodnot zničených. To není teoréma, to je skutečnost našeho věku, z níž není odvolání.¹⁸

V pojmové hierarchii Kličkova světového názoru stojí tedy v roce 1936 nejvýše celek, do něhož se subjekt narodil a jemuž musí sloužit, pro nějž musí bojovat a **pracovat**

16) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 533; v dobovém kontextu to nebyl ojedinělý názor, srov. Čestmír Jeřábek: *V zajetí Antikristově*, Olomouc, R. Promberger 1945, s. 10.

17) Benjamin Klička: „Interview“, *Panorama* 14, 1936, č. 9, s. 139.

18) Tamtéž.

doslova „do posledního dechu“; mezi těmito dělníky vyčnívá vůdce – novodobý muž, jenž disponuje „silou ducha i vůle“ a jehož společenská autorita vyplývá z názorů a postojů získaných díky „bohaté životní zkušenosti“. Vůdce je konstruktivní, nikoli destruktivní; neničí prověřené hodnoty, naopak je stále rozmnožuje.

V doslovu k románu *Na vinici Páně*, ve kterém se Klička netají svým záměrem „přispět k vítězství některých pravd“, mezi takové pravdy řadí příznačně už nikoliv ideje týkající se ideálního jednotlivce (respektive muže),¹⁹ ale koncepty spjaté s konkrétním („československým“, případně „českým“) národním kolektivem:

jsme jako křižovatka Evropy povinni podat si ruku stejně s Východem jako se Západem, [...] naše země potřebuje Evropu právě tak, jako Evropa ji, [...] jsme přes všechny své chyby a nedostatky poslední hraniční kámen mezi panstvím lidskosti a mezi pouští barbarství.²⁰

Textem dokonce probleskne reflexe zcela aktuální politické události, mise britských diplomatů vedených Walterem Runcimanem, která do Československa dorazila až tři dny po dopsání doslovu:

Dnes, kdy k nám Západ posílá svého důvěrníka, aby jednal mezi Čechoslováky-demokraty a Němci-nacisty o otázce, má-li Evropa zůstat lidskou a křesťanskou, či má-li se vydat vydáním svého srdce dobrovolně a bez boje novému pohanství civilizovaných barbarů, plní mne – jako mnohé jiné Čechy – smutným zadostučiněním, že jsem se v skrytu tolik let varovně obíral nebezpečím, které je přes noc z chiméry pravdou, a myšlenkami, které dnes mobilizují každého ušlechtilého Evropana k nesmiřitelnému boji za práva kultury.²¹

V doslovu ke sbírce povídek *Nůž na srdci*, která vyšla v listopadu 1938, je tón Kličkovy řeči ještě razantnější. Mnichovskou dohodu zde označuje za „obludný třicátý září“, ve stejné souvislosti zmiňuje ještě „zrádné spojence“ a „dnešní škrťiče“ známé „z tisícileté zkušenosti“. Proti „dábelskému Antikristově snu“²² staví vizi процitnutí „lidu celého světa“, přičemž lidu českému, „oddanému po staletí věrně svatováclavské myšlence lidskosti“, připisuje v tomto procesu úlohu předbojovníků.²³ Zřetelný odkaz na Masarykův koncept „lidskosti“ se prolíná se svatováclavskou tradicí v zajímavé variantě nacionalismu, která v některých aspektech (například odhodlání revidovat určité hodnoty zastávané v období první republiky) vyhovuje druhorepublikovému autoritativnímu diskurzu.²⁴

19) Z hlediska sledování posunů dominant v rámci Kličkova světového názoru je podstatná přednáška „F. X. Šalda v domácím kabátku. Předneseno v Československém rozhlasu dne 4. IV. 1938“, *Lumír* 64, 1938, č. 5, s. 254–257.

20) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 533–534.

21) Tamtéž, s. 534.

22) Přírovnání Adolfa Hitlera k Antikristu, jež se vyskytuje rovněž v závěru prózy *Na vinici Páně*, řadí Kličku mezi rané uživatele daného obrazu. Srov. Jan Wiendl: „Obraz Němce v české poezii v letech 1945–1946“, in Jiří Holý, Gertraude Zand (eds.): *Transfer v kontextu české literatury. Vyhnutí, odsun. Transfer im Kontext der tschechischen Literatur. Vertreibung, Aussiedlung*, Brno, Host 2004, s. 58–75, zde s. 63.

23) B. Klička: *Nůž na srdci*, cit. dílo, s. 103–105.

24) K termínu „autoritativní diskurz“ viz Michal Pullmann: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha, Scriptorium 2011, s. 20. Oproti Pullmannově zájmu o běžnou komunikaci se v této studii zabýváme střetáváním autoritativního diskurzu a specifického diskurzu literárního.

Na jedné straně tedy lze vskutku pokládat konfiskaci Kličkova románu, chápaného ve smyslu obhajoby křesťanských a národních hodnot, za „absurdnost“ (Arne Novák).²⁵ Na straně druhé se za druhé republiky už jenom implicitní navazování na myšlenky T. G. Masaryka, které jistě nebylo představitelům cenzury vzhledem ke kolektivnímu kulturnímu dědictví obtížně rozpoznatelné,²⁶ jeví jako potenciálně konfliktní, a z toho důvodu nepřijatelná pozice. Přitom ideová struktura prózy *Na vinici Páně* obsahuje podobně – a mnohdy ještě zřetelněji – subverzivních výroků či obrazů řadu.

Nacismus, český národ, socialismus, Masaryk – možná ohniska střetu trilogie s ideologickou normou druhé republiky

Rozhodnutím krajského trestního soudu byla zabavena celá trilogie *Na vinici Páně*, nestačilo tedy odstranit některé konkrétní pasáže (anebo se jejich výčtem cenzori nechtěli zdržovat). Pokud by důvodem zásahu bylo jen to, nač ve svém úvodníku v *Národní politice* poukázal Otto Podpěra, mohly být odstraněny pouze všechny zmínky o „podnikateli“ Královi.²⁷

Sehrály tedy roli spouštěče zabavení spíše Kličkovy protinacistické názory, explicitně formulované v doslovu ke knize? Proti tomu lze uvést, že sbírka povídek *Nůž na srdci* zabavena nebyla, přestože svazek obsahoval podobně politicky vyhocený autorův doslov. Na rozdíl od těchto próz, napsaných v letech 1932–1937, však v trilogii *Na vinici Páně* dané názory překračují prostor paratextu (doslovu) a výrazně zasahují do textu románu samého. František Halas v recenzi pro *Panoramu* psal v této souvislosti o „románu-výzvě“:

Klička bojuje, není tu soběstačných ornamentálních dějových či jiných vsuvek, je to všecko zaměřeno ke konkrétnímu cíli, je to román aktivistický, kde výkřik **Ne, Adolfe Hitlere!** necítíte jako záměrnost spisovatelskou, ale jako výbuch onoho přetlaku, který je v celé skladbě cítit.²⁸

Dále budeme vycházet z toho, že důvody pro zákaz distribuce románového cyklu *Na vinici Páně* nebyly morální ani estetické a že střet Kličkova díla s ideologickou normou druhé republiky byl komplexní – nelze ho tedy vztáhnout k jedinému románovému motivu či místu. Omezíme se na rozbor čtyř témat: vedle reprezentace nacismu budeme sledovat ještě způsob zobrazení národa, socialismu a T. G. Masaryka a jeho politického programu. Tyto vybrané koncepty nebudeme chápat izolovaně jako svébytné podoby ilustrací Kličkových tezí, ale jako součásti celku daného modelu světa, plnící v jeho rámci určité funkce.

1) Nacistické Německo je z hlediska Petra Préma, postavy procházející v průběhu děje znatelným světonázorovým vývojem a vzdávající se nekritické identifikace

25) Arne Novák: „O Kličkovu Vinici Páně“, *Lidové noviny* 47, 1939, č. 29, 17. 1., s. 7.

26) Ke konceptu kolektivního kulturního dědictví viz Reinhard Aulich: „Principy funkční diferenciacie literární cenzury“, přel. Vendula Trnková, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 119–166, zde s. 125.

27) Srov. postup prvorepublikové cenzury při zabavování vybraných pasáží prvního dílu *Fortinbrase* Františka Zavřela. K tomu viz případovou studii Eduarda Burgeta „Ať také jednou z politiky vydělá nakladatel a autor“. Zavřelův *Fortinbras* v dialogu s cenzurou“, s. 793–807.

28) František Halas: „Nový román Benjamina Kličky“, *Panorama* 16, 1938, č. 6, s. 166.

s bolševickou ideologií, zařazeno mezi státy **regresivní** spolu například s Rakouskem vedeným kancléřem Kurtem Schuschniggem. Na opačné straně stojí (do jisté míry) **pokrokové** Československo, disponující „socializačním primátem v Evropě“:

Jednou provždy se [Prém, LB] zařekl, že nebude soudit svou zemi jen sudidly absolutními, jakými jsou zásady bolševické. K plodnému posouzení té které společnosti je nezbytnou cestou porovnávání. Dřepět za pecí a nesmiřitelně vykřikovat nesmluvné ideály moderního lidství v sousedství států, které se vracejí k středověku, je politická chyba nesmírného dosahu.²⁹

Pojímání nacismu jako „středověké“ ideologie bylo v dobových literárních diskurzích poměrně běžné (objevuje se například v divadelní hře Jiřího Voskovce a Jana Wericha *Těžká Barbora* [1937], v níž je navíc historický středověk v rámci tohoto srovnání preferován), v Kličkově románovém cyklu se však prostřednictvím daného označení seskupuje řada entit, vedle příslušné ideologie například § 144 trestního zákona postihující interrupci, a utváří jedinečně vymezený hodnotový prostor. Protipotratový zákon je navíc pojat jako „středověký“ rovněž v řeči vypravěče – toto „sdílení“ myšlenky určité postavy a erformového vypravěče s „autentifikační silou“³⁰ je u Kličky častým nástrojem zvýznamňování.

V geografické rovině zasahuje „středověkost“ nejen prostory jiných států ovládaných nedemokratickými režimy, ale také prostor „nás“, i když ten pouze zčásti a v masce pokroku, který je však prohlédnut coby „falešný“. Pokrok totiž podle vypravěče neexistuje nezávisle na společnosti; teprve její prostoupení určitými hodnotami, jež budou vyznávány každým členem příslušného kolektivu, povede k pokroku skutečnému:

Chemie, fyziky, filozofie, politiky, chirurgie, hospodářství – všeho, všeho se zmocňuje ta společnost, která z nich hněte záměrně regressi. [...] Společnost omezila možnosti jedincovy [...] Kdekdo otročí kdekomu. Například lékař, svázaný tolika pány, ujařmený tolika organizacemi, pojišťovnamy, obcí, zemí, státem a především arci byrokracií, lékař, který měl dříve jediného pána, Pánaboha, je dnes bédným nevolníkem.³¹

Dělení modelu světa na část regresivní a část pokrokovou se v zásadě překrývá s jinou mřížkou, hodnotící jednotlivé aktéry tohoto světa dle míry jejich schopnosti odolávat pokušení peněz: „Všechno se dnes honí jako posedlé za mamonem, nikdo se nezastaví, nikdo se nezamyslí. A že jsme tu jenom na vteřinu, to vědí pouze umírající,“ říká Jiří Král.³² Sám zastává pozici vyváženého středu, neboť si „vydělává, co potřebuje“, a nechce „míti o nic více“.³³

Propojení nacismu a kapitalismu je patrné například v následující myšlence právníka Otto Weila, připisující ztrátu vyvážené existence určitých jednotlivců buď vlivu okolností („bída“), anebo nedostatku vůle („svedení“, „pozbytí víry“, „neodolání pokušení“):

29) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 333.

30) Lubomír Doležel: *Narativní způsoby v české literatuře*, Praha, Český spisovatel 1993, s. 65.

31) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 142.

32) Tamtéž, s. 225.

33) Tamtéž, s. 248.

Někteří bédní Rakušané, svedení henleinovci a podobní ztracení němečtí ostrované ve státech jiných nedovedli si vážit dobrého bydlá, pozbyli víru v svobodu a demokracii, nedolali pokušení peněz a dali se najmout za čeledíny násilníků; chystali se ze srdcí svých rodáků vykořenit lásku k volnosti a svobodě, aby je Hitler lehčeji ukřižoval.³⁴

Biblický slovník, mající v řeči románu důležité místo, souvisí se třetí hodnotovou osou, k níž jsou v modelu světa jednotlivé entity vztahovány – na této ose tvoří pozitivní pól křesťanství a pól negativní pohanství. Podle Weila proti „pohanské ideologii hitlerovců“ právě povstává „v ostatním světě myšlenka Boha dokonalého“.³⁵ Kličkův román končí vizí „poslední vinice Páně uprostřed bédných pohanských polí“,³⁶ přičemž onou poslední vinicí je zjevně myšleno Československo – jak napovídá také obálka knihy.

Ztělesněním všech uvedených negativních hodnot a protikladem **uměřenosti a vyváženosti** Jiřího Krále je Adolf Hitler – představitel „regresivního“ a „pohanského“ nacismu, využívající kapitál k zotročování lidí. Klička ale neklade rovnítko mezi nacistu a Němce. V logice své koncepce odlišuje Němce, žijící na „poslední vinici Páně“, a Němce říšské. Podle Mařky byli sudetští Němci vrženi do bídy svými „bratry“: „Karlovy Vary a Mariánské Lázně, v kterých dříve prodávala aspoň cizincům, zely nyní vražednou prázdnotou. [...] Němci z říše bojkotovali své sudetské bratry, aby je hospodářsky poškodili a poštváli proti republice.“³⁷

Kličkově negativní zobrazení nacismu bylo toho rázu, který byl v důsledku obav ze zhoršování vztahů s hitlerovským Německem za druhé republiky z kulturního prostoru vylučován.³⁸ Úvodní verše básně Františka Nechvátala *Prodaná nevěsta*, otištěné v *Kritickém měsíčníku* v prosinci 1938, ukazují, jakým způsobem bylo možné k nacismu referovat, aby autorovi zůstala šance, že cenzura text propustí:

34) Tamtéž, s. 492.

35) Tamtéž, s. 348.

36) Tamtéž, s. 532.

37) Tamtéž, s. 364.

38) K tomu srov. T. Pavlíček: „Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky“, cit. dílo, s. 266.

Obálka Jana Rambouska Politické konotace románu *Na vinici Páně* zdůrazňovala kresba na obálce od zkušeného ilustrátora Jana Rambouska, který navrhl rovněž obálky předchozích dvou dílů Kličkovy trilogie.

Zdroj: Benjamin Klička: *Na vinici Páně. Román*, Praha, Družstevní práce 1938.

Vzduch tančí kolem tvého čela
šťav rudých pramen prýští z krás
ryšavců smečka zdivočelá
dnes strhla s nahoty tvé pás
sykotem ďábelského smíchu
řeřaví rozevlátý vlas³⁹

Nechvátal pracuje s ezopskou alegorií⁴⁰ – „nevěsta“ odkazuje k vlasti (české zemi), „stržení pásu“ k zabránění pohraničních území a „zdivočelá smečka ryšavců“ „ďábelsky“ se směřících k nacistům. Jenže u Kličky „není abstraktních figur a symbolů“, jak to vystihuje ve své recenzi František Halas, a vše se „jmenuje pravými jmény“, například „diktátor se jmenuje Adolf Hitler“.⁴¹

2) V jedné z mnoha diskusí o podstatných otázkách doby vyplňujících prostor Kličkova díla se čtenář dozví, jak se liší Weilova definice národa a jeho pojetí státu: „Národ je rodina a stát je jeho forma. Národ je jediné kolektivum, které není slovem, nýbrž skutečností. A všechny třídy jen napodobují a falšují přirozenou přitažlivost a moc národnosti nad jedinci.“⁴² Národ je ve Weilově perspektivě čímsi primárním, nesporným, „krevním“, oproti jiným kolektivům (například proletariátu), jež jsou pouze „pomyslné“ a „druhořadé“. Klíčovým procesem, který v národě aktuálně probíhá, je sjednocování:

Teď, když se Evropa svíjela v křečích těžké duševní choroby, teď když bylo nutno [podle Weila i vypravěče, LB] sjednotit vše kladné v národě, bylo nezbytno i vyvrhnouti každý kal a rozklad, aby nebránily poctivým složkám v sjednocovacím procesu. Ale zájmy mocných sobeckých stran hatily očišťující práce. Vměšovaly se do procesů, ovlivňovaly a znásilňovaly justici. Za zájem státu bylo vydáváno právě to, co jeho zájmem býti nesmělo, totiž tutlání špinavých afér a beztrestnost vysokých úředníků a politiků.⁴³

Předpokladem úspěšného dokončení tohoto procesu jsou tedy „očišťující práce“. Iniciativa k jejich provádění vychází od jedince, nikoli od určité instituce (například státu). Tímto jedincem je osoba židovského původu, jejíž příslušnost k „české familii“ na jednom místě románu zpochybní Čech Prém.⁴⁴ Podíl advokáta Weila na očištění národa spočívá v práci na procesech s nepřáteli národa, přičemž jeho přičiněním je odsouzen Jan Král.

Charakterové vlastnosti tohoto ředitele továrny se ukazují například v chování vůči jeho milence a zároveň Weilově ženě Kamile, kterou ponižuje a zotročuje – slovy jeho

39) František Nechvátal: „Prodaná nevěsta“, in Kamill Resler (ed.): *K poctě zbraň praporu! Výbor z básní o osudu Československa v roce 1938*, Praha, Václav Petr 1945, s. 316.

40) Viz Lev Losev: „Ezopský jazyk jako literární systém“, přel. Stefan Segi, in T. Pavlíček, P. Píša, M. Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura?*, cit. dílo, s. 251–284, zde s. 255–259.

41) František Halas: „Nový román Benjaminu Kličky“, *Panorama* 16, 1938, č. 6, s. 166.

42) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 346.

43) Tamtéž, s. 440–441.

44) Tamtéž, s. 347. Ke kontinuitě mezi prvorepublikovým konceptem „státní (ne)spolehlivosti“ a druhorepublikovým voláním po vylučování „cizorodých“ prvků srov. Pavel Baloun: *Proměna československé společnosti 30. let 20. století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2014, s. 158.

sestry Mařky, chová se jako „vlk“.⁴⁵ Prostřednictvím dané metafory je Král v rámci modelu světa přiřazen k jiným „vlkům“ – italským fašistům ztročujícími Habeš.

Jakým způsobem má být s nepřáteli národa naloženo? Na příkladu Jana Krále se ukazuje, že rodina je v trilogii podřazena širší rodině – národu, neboť sourozenecké pouto není s to změnit negativní postoj sestry Mařky a bratra Jiřího vůči Janovi. Mařka jej považuje za ničemum, a Jan dokonce po rozhovoru s ním o Weilově ženě poprvé v životě silně zatouží, „aby mu bylo dovoleno bezbolestně zabít jedince, jejichž krutost a omezenost je nevyléčitelná a jejichž funkce na světě je trvalé ničení kladných hodnot a podlamování sil ostatních bližních“.⁴⁶ Jiří ale záhy dospěje k tomu, že eliminace nepřátel není žádoucím způsobem očisty, jejich existence totiž zviditelňuje zastánce kladných hodnot a stupňuje společenskou funkci těchto vzorových jednotlivců. Národ nemůže být očištěn cestou násilí (ani „bezbolestného“), ale musí k tomu dojít cestou práva, prosazovaného experty v dané oblasti, zde „doktorem“ Weilem.

Očista je spojena s utrpením těch, kdo ji provádějí – Weil se musí potýkat s tím, že Jan Král je svůdcem jeho ženy a bratrem jeho přítele Jiřího, ale „právo a rozum“ u něj vítězí nad srdcem.⁴⁷ Kvůli očistě národa sám prochází „očistným žářem“, jak jeho počínání metaforicky charakterizuje Jiří: „[Weil, LB] Trpěl z viny staré společnosti a zasloužil si proto pozornosti a pomoci Prémovy. Už proto, že netrpěl jen citově a mravně, nýbrž i společensky, stejně jako Prémovi soudruzi – a při tom všemi silami svého ducha pomáhal tvořit novou společnost. Nezasloužil si poctivě ten svůj podíl na dobrodiní, jež sliboval Prém proletářům?“⁴⁸

Kličkův literární diskurz se na tomto místě přibližuje ke konceptu tzv. humanitního socialismu, který představil sociálnědemokratický ekonom a politik Josef Macek například v článku publikovaném v *Naší době* v roce 1937. Vymezil se v něm vůči Marxovu „hrubě nevědeckému“ rozdělení společnosti na dvě třídy a zdůraznil specifčnost československé situace: „V celku lze říci, že doktrína třídního boje je u nás už dávno fakticky překonána poznáním, že k budování lepšího řádu sociálního potřebujeme organizační spolupráce všeho pracujícího lidu.“⁴⁹

Weilův zápas proti továrníku Královi není motivován třídní nenávisí, ale starostí o novou společnost, v níž nebude místo pro sobectví a korupci, jež Král ztělesňuje. Primárním kritériem hodnoty jedince není třídní původ, ale povaha jednání příslušného člena národního kolektivu ve vztahu ke členům ostatním.

Z jakého důvodu mohlo být Kličkovu pojetí národa a státu pro druhorepublikový autoritativní diskurz nepřijatelné? Shodu mezi těmito dvěma typy diskurzů bychom sice našli v používání pojmu národní jednota, ale již nikoliv ve způsobu konkretizace tohoto pojmu. Zatímco například v organizačních směrnicích Strany národní jednoty, druhorepublikové „vládní strany“, nalezneme ustanovení týkající se zákazu přijímání „osob

45) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 49.

46) Tamtéž, s. 87.

47) Tamtéž, s. 491.

48) Tamtéž.

49) Josef Macek: „Pro socialism nikoli třídní, nýbrž humanitní“, *Naše doba* 45, 1937/1938, č. 1, s. 12–20, zde s. 19.

národnosti židovské“⁵⁰ v Kličkově románu je to naopak Žid Otto Weil, který chce „sjednotit vše kladné v národě“ a očistit jej od „každého kalu“, pod nímž si v rámci příběhu představujeme především českého antisemitského továrníka Krále.⁵¹

3) V explicitní polemice s marxistickou představou revoluce mas se nositelé privilegovaných názorů v rámci Kličkovy trilogie (například vypravěč a Jiří Král) přiklánějí ke konceptu „revoluce individuí“.⁵² Takto svůj pohled objasňuje Jiří v rozhovoru s Prémem, který se nakonec o správnosti dané perspektivy přesvědčí na základě vlastní zkušenosti:

Kdybys byl rozvázným reformátorem společnosti, [...] musil bys především ocenit a docenit význam jedinců. Bez těch není ani kolektiva. Kolektivum má teprve tehdy faktickou tvůrčí hodnotu, skládá-li se z individuí co nejvíce diferencovaných, všestranně odlišných a doplňujících se; pak teprve tvoří organismus soběstačný, nepřemožitelný a zdravý. Uniformovaná rota otroků – to není společnost, to je stádo, i když v jeho čelo postavíš býka. Ten býk může být nedopatřením vrtohlavý a uvede zotročené stádo v záhubu.⁵³

Jakým způsobem dospěl k tomuto názoru Jiří Král? Jako „lékař chudých“ se střetával především s „tupou rezignací lidských ponrav, živořících v základech města“, kterým zbyla jediné nenávisť,⁵⁴ nikoli s uvědomělými bytostmi odhodlanými nastolit diktaturu proletariátu. Klička zde přetváří koncept uplatněný již v románu *Do posledního dechu*, v němž Viktor Hold pomyslně léčil žebráky nacházející se mimo zdi jeho družstva a vychovával je k práci – oproti němu je Jiří Král skutečným lékařem, zachraňujícím životy „chudých a neduživých“, na které všechny instituce zapoměly. Družce jednoho svého pacienta se jeví jako „apoštol“ šířící evangelium účinné lásky k bližnímu.⁵⁵

Naznačuje se tedy v Kličkově modelu světa, že socialismus je třeba skloubit s křesťanskými hodnotami? Přesně takovou pozici zastává Weil: „Jestliže vzdělaný lékař rázu Jirkova najde uspokojivého Boha, který nepřekáží moderní medicíně, nýbrž ji svou existencí v plném rozsahu vysvětluje, nebude bezpochyby nerozumné, rozhlédnou-li se materialističtí socialisté rovněž pečlivě po obloze, aby i oni našli velkého pomocníka pro svou myšlenku lidskosti a práva.“⁵⁶ Velmi podobnými slovy charakterizuje Mařka vztah svého bratra Jiřího k Bohu – našel v něm „velikého životního pomocníka“.⁵⁷ A dokonce i Prém, kterého zprvu znepokojovalo, s jakou „vážností“ bylo slovo Bůh „v rakouské revoluci pronášeno jeho kamarády“,⁵⁸ nakonec dospěje k následujícímu stanovisku: „Cítil nyní, že celých těch dvacet let [1918–1938, LB], kterých tolik želel, bylo zčásti ztraceno proto,

50) Jan Gebhart, Jan Kuklík: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 59. K příslušnosti Josefa Macka k Národní straně práce, „loajální státotvorné opozici“ a „pokračovatelce demokratických, humanistických a osvětových tradic první republiky“, srov. tamtéž, s. 67 a 69.

51) Viz B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 169.

52) Tamtéž, s. 76.

53) Tamtéž, s. 78.

54) Tamtéž, s. 71–72.

55) Tamtéž, s. 75.

56) Tamtéž, s. 344.

57) Tamtéž, s. 483.

58) Tamtéž, s. 344.

že komunismus zapomněl na člověkovu nesmrtelnou duši.⁵⁹ Na rozdíl od druhorepublikového autoritativního diskurzu tu nelze hovořit o jednoznačném odmítnutí socialismu nebo „komunismu“ (připomeňme, že činnost KSČ byla pozastavena již 20. října 1938). Ideologii preferovanou Kličkovým textem (respektive kolektivně sdílenou jeho pozitivními hlavními postavami) bychom mohli označit jako křesťanský socialismus.

4) Prostřednictvím „lidskosti“ je v rámci trilogie propojena svatováclavská tradice a socialismus, ale zároveň zde tento pojem odkazuje k myšlenkám T. G. Masaryka. Výrazně je jimi inspirována například Weilova vize budoucího Československa:

Chce svou vlast, chce svůj malý stát učinit kolébkou nového lidství a příkladem pro celou Evropu, ba svět. Chce, aby Čechy byly skutečným srdcem Evropy, srdcem s čistou, poctivou krví, bohatou kyslíkem a živinami. Chce s Kollárem, aby, řekneš-li Slovan, ozvalo se ti ozvěnou člověk, věří v bohaté, jedinečné, vykupitelské poslání svého národa.⁶⁰

Realizaci tohoto ideálu pomáhají Weil a postavy ztělesňující podobnou sadu hodnot uspíšit – zcela v intencích Masarykova ideového programu – prostřednictvím **drobné práce**; například Jiří Král „skromně pracuje pro bližního“⁶¹ a Mařčiny výrobky z korálků jdou „bez halasu fanfár do celého světa“.⁶² Za ideál lidskosti je potřeba se odhodlaně postavit – obrannou válku legitimizuje Weil následovně: „I evropská demokracie by mohla s Tolstým říci, že nehodlá odporovati zlému, protože také zlo je od Boha. Ale jak by se zodpověděla před týmž Bohem, kdyby se otázel: Bojovali jste s ďáblem za mé království na zemi?“⁶³

Sám Masaryk je v Kličkově díle zobrazen z perspektivy komunisty Préma, tedy ideového oponenta, jako „nejpřesvědčenější a nejpoctivější humanista doby“ a ten, který „nikdy neustupoval násilí tyranů“.⁶⁴ V atmosféře druhorepublikového hledání viníků národní katastrofy, mezi které byl řazen také Masaryk,⁶⁵ takové pojetí vstupuje do zřetelného konfliktu s autoritativním diskurzem.

Kličkova válečná autocenzura

V kontextu protektorátním byl prostor pro politický román aktivně vstupující do aktuálních ideologických diskurzů značně omezen. Jako ilustrativní příklad této tendence může posloužit Kličkův model světa vytvořený v románu *Dělný neumírá*. Zatímco postavu Jana Krále z trilogie je možné vztahovat k řadě soudobých diskurzů, například k diskurzu antisemitismu (jehož je zastáncem) nebo diskurzu sjednocení národa (jemuž brání svým

59) Tamtéž, s. 504.

60) Tamtéž, s. 136.

61) Tamtéž, s. 121.

62) Tamtéž, s. 20.

63) Tamtéž, s. 404. Weil zde v podstatných bodech reprodukuje Masarykovo stanovisko ve sporu s Tolstého konceptem nenásilí. Srov. například pasáž z Masarykovy řeči k účastníkům vojenského kurzu z roku 1925: „Člověk má právo se bránit. Nepřijímám názory Tolstého. Ovšem bránit se, ne napadat!“, cit. dle *Projevů presidenta T. G. Masaryka k vojsku*, ed. Emanuel Moravec, Praha, Svaz národního osvobození 1929, s. 62.

64) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 497.

65) Například Jaroslav Durych chtěl docílit „celostátního zákazu Masarykovy katastrofální protikatolické filozofie“, viz Jan Rataj: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*, Praha, Karolinum 1997, s. 64.

egoismem), u zámožného Vendelína Brůhy z Kličky prózy z počátku čtyřicátých let text poskytuje mnohem méně možností pro odkazování k dobově specifickým diskurzům (včetně diskurzů neliterárních).

Brůhův osud je představen jako příběh o korumpující moci peněz, který se může odehrát takřka v kterékoli historické době. Pokud bylo pro trilogii oproti Kličkově předchozímu románu *Do posledního dechu* charakteristické rozšiřování modelovaného světa, je pro román *Dělný neumírá* ve vztahu ke konfiskovanému dílu příznačné naopak opětovné zužování. Postavy jsou zde spojeny s určitými prostory (zejména pražskými), které málokdy opouštějí.⁶⁶

Klička v tomto díle ohledává limity některých konceptů, jež tvořily dominanty v jeho světovém názoru na konci třicátých let. Předně jde o téma práce, jejíž „nemírná“ varianta je v řeči jedné z hlavních postav charakterizována jako „naše zlo“, ze kterého se „rodí naše chamtivost“.⁶⁷ A také o téma lásky, jež je tu postavena do protikladu k „mamonářské dřině“: „[Peníze, LB] Vnukají nám přetvářku, lež a zradu, pro ně zapíráme otce a matku, své bratry a bližní, své srdce, svou lásku – a pohříchu – běda! – svůj domov, svou krev!“ říká ošetřovatel Jiří Berber v pásmu vypravěče.⁶⁸ Jak vidno, potlačování lásky k vlasti („vinici Páně“) kvůli vidině zisku se ve výčtu explicitně neobjevuje.

Klička v roce 1943 zemřel. Trilogie *Na vinici Páně* zůstala jeho patrně nejangažovanějším dílem. Na rozdíl od románu *Do posledního dechu*, znovu aktualizovaného prostřednictvím reedice z roku 1948, se však dalšího vydání dosud nedočkala. Jednu z hlavních příčin neúspěchu trilogie v procesu kanonizace lze spatřovat právě v nekompatibilitě mezi světónázorovou strukturou díla a českými pomnichovskými autoritativními diskurzy.

66) To lze pochopitelně číst jako referenci k omezeným možnostem cestování v aktuálním světě zasaženém druhou světovou válkou, ale i k tematickým možnostem literatury protektorátního období jako takovým.

67) Benjamin Klička: *Dělný neumírá. Román*, Praha, Kvádr 1941, s. 103.

68) Tamtéž, s. 183.